

مبانی جامعه‌شناسی زبان

نگارنده

دکتر رضا غفار ثمر

۱۳۹۶

سرشناسه: غفارثرم، رضا، ۱۳۳۷ - Ghafar samar, Reza

عنوان و نام پدیدآور: مبانی جامعه‌شناسی زبان/ رضا غفارثرم.

مشخصات نشر: تهران: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۴۳۵ ص.: جدول، نمودار

فروست: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس؛ ۲۱۴

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۸۹-۴۵-۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: واژه‌نامه.

یادداشت: کتاب‌نامه.

یادداشت: نمایه.

موضوع: جامعه‌شناسی زبان

Sociolinguistics موضوع:

شناسه افزوده: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس

Tarbiat Modares University. TMU Press: مدرسه: ۴۰/ع۷

رده یابی: ۳۰۷/۴۴ دیویی

شماره دانش‌سی ملی: ۴۷۳۳۹۲۰

مبانی جامعه‌شناسی زبان

نگارنده: رضا غفارثرم

ویراستار ادبی: الهام رضائزاد

طراح جلد: ترنج

صفحه‌آرا: تک‌آرا

ناشر: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس

شماره انتشار: ۲۱۴

شماره پیاپی: ۲۶۲

تاریخ انتشار: ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰

ISBN: 978-600-589-45-8

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۸۹-۴۵-۸

نوبت چاپ: اول

کارشناس اجرایی: فریبا کرمانی

ناظر چاپ: مصطفی جانجانی

لیتوگرافی: ایران گرافیک

چاپ و صحافی: قشقای

مرکز پخش: تقاطع بزرگراه‌های آل‌احمد و دکتر چمران،

دانشگاه تربیت مدرس، انتشارات دانشگاه، صندوق پستی: ۳۱۸-۱۴۱۱۵

تلفن: ۸۲۸۸۳۰۹۶

دورنگار: ۸۲۸۸۳۰۳۲

بها: ۳۲۰۰۰۰ ریال

مسئولیت صحت مطالب کتاب بر عهده نگارنده است.

فهرست مطالب

پیشگفتار	ط
بخش اول: مبانی	۱
فصل اول: قلمرو، محدوده، عناصر اصلی مطالعات جامعه‌شناسی زبان	۳
مقدمه	۳
جامعه‌شناسی زبان یا زبان‌شناسی اجتماعی؟	۶
رابطه بین زبان و اجتماع	۷
مقولات اصلی در مطالعات جامعه‌شناسی زبان	۱۱
عناصر و عوامل زبانی	۱۱
عناصر و عوامل شخصی	۱۲
سیک‌های گفتاری	۱۳
عوامل اجتماعی	۱۵
عوامل فرهنگی	۱۸
بازتاب‌های اجتماعی زبان	۱۸
تنوع (وارش) زبانی	۱۹
دو یا چندزبانگی	۲۱
سیاست‌گذاری، حفظ، گسترش، مرگ و احیای زبان‌ها	۲۲
تغییرات زبان‌ها	۲۳

۲۵	فصل دوم: مروری بر پیدایش و سیر تحول تاریخی جامعه‌شناسی زبان
۲۵	مقدمه
۲۶	ریشه‌های زبان‌شناختی جامعه‌شناسی زبان
۳۱	ریشه‌های انسان‌شناسانه جامعه‌شناسی زبان
۳۲	ریشه‌های جامعه‌شناختی جامعه‌شناسی زبان
۳۵	دهه ۱۰۶۰ و تولد جامعه‌شناسی زبان
۴۰	عوامل تاثیرگذار بر تفکرات جامعه‌شناسی زبان
۴۰	گویش‌شناسی جغرافیایی
۴۱	برخورد (تماس) زبان و مطالعه آن در دهه ۱۹۵۰
۴۵	شبکه‌های اجتماعی
۴۵	هویت و ارتباط آن با زبان
۴۶	روش‌شناسی در جامعه‌شناسی زبان
۴۹	فصل سوم: جامعه‌شناسی زبان در ایران
۴۹	مقدمه
۵۴	مقولات اصلی مطالعات جامعه‌شناسی زبان در ایران
۶۷	جامعه‌شناسان زبان در ایران: از آغاز تا کنون
۷۱	فصل چهارم: ارکان اساسی نظریه‌های جامعه‌شناسی زبان
۷۱	مقدمه: زبان‌شناسی توصیفی و جامعه‌شناسی زبان
۷۳	زبان‌شناسی نوین و جامعه‌شناسی زبان
۷۵	رویکردهای مطلق‌گرا و وارث‌گرا به زبان
۷۵	مبانی فلسفی رویکردها
۷۷	چارچوب هگلی
۷۷	چارچوب دکارتی
۷۹	رویکردهای زبان‌شناسی

فهرست مطالب

۸۴	مبانی فرانظری جامعه‌شناسی زبان
۸۶	زبان‌شناسی مطلق گرایانه (ثابت‌گرا) و زبان‌شناسی وارث‌گرایانه
۹۲	توانش ارتباطی - توانش زبانی
۹۵	بخش دوم: ابعاد اجتماعی زبان
۹۷	فصل پنجم: وارث‌های زبانی
۹۷	مقدمه
۹۷	وارث‌های زبانی و نظریه وارث‌شناسی
۱۰۱	وارث، گرایش، سوی گرایش
۱۰۳	ذاتی‌بودن وارث‌ها
۱۰۷	زبان و گویش
۱۱۲	وارث‌ها و عوامل اجتماعی
۱۱۳	طبقات اجتماعی - اقتصادی و زبان
۱۲۰	طبقات اجتماعی و نمادهای زبانی آن‌ها
۱۲۵	فصل ششم: جنسیت، سن و زبان
۱۲۵	مقدمه
۱۲۶	تفاوت‌ها
۱۳۲	جنسیت: زیست‌شناختی و جامعه‌شناختی
۱۳۴	جنسیت، گرایش زبانی و تحرک اجتماعی
۱۳۷	جنسیت و تفاوت‌های جنسیتی، چرا؟
۱۳۷	عوامل زیست‌شناختی (جنسیت زیست‌شناختی)
۱۳۸	عوامل اجتماعی و تربیتی (جنسیت اجتماعی)
۱۴۳	اصلاحات جنسیتی در زبان
۱۴۵	چرخش گفت‌مانی در رابطه زبان و جنسیت
۱۴۶	نگاهی جدید به علل تفاوت‌ها

فصل هفتم: سن و زبان	۱۵۱
مقدمه	۱۵۱
دوران کودکی	۱۵۴
دوران نوجوانی و اوان جوانی	۱۵۶
شکاف نسلی	۱۵۶
دوران جوانی و بزرگسالی	۱۶۳
دوره کسالی	۱۶۵
فصل هشتم: تغییر و تحول زبان‌ها	۱۶۹
مقدمه	۱۶۹
روش‌های مطالعه تغییر	۱۷۰
چگونگی تغییر یا مکانیسم‌های تغییر	۱۷۳
چرا تغییر؟	۱۷۷
تغییر برای ساده‌سازی زبان	۱۷۹
عوامل نقشی و کارکردی	۱۷۹
تقلید و تغییر زبان	۱۸۰
عوامل اجتماعی و تغییر	۱۸۰
نقش سوادآموزی	۱۸۱
تغییر توسط چه کسانی؟	۱۸۲
بخش سوم: ابعاد زبان‌شناختی جامعه	۱۸۵
فصل نهم: زبان و هویت	۱۸۷
هویت	۱۸۷
هویت زبانی	۱۸۸
زبان و هویت فردی	۱۹۰
زبان و هویت اجتماعی	۱۹۴
زبان و هویت ملی	۱۹۶

زبان و هویت قومی	۱۹۹
زبان و هویت دینی	۲۰۴
چندگانگی هویتی و نظریه‌هایی درباره جنبه‌های زبانی هویت	۲۰۶
فصل دهم: سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های زبانی	۲۰۹
مقدمه	۲۰۹
ایدئولوژی‌های سیاست‌گذاری زبانی	۲۱۳
سیاست‌گذاری‌های زبانی یا برنامه‌ریزی زبانی؟	۲۲۱
سیاست‌های زبان با اهداف برنامه‌ریزی زبان	۲۲۴
برنامه‌ریزی زبان	۲۲۸
فصل یازدهم: انواع برنامه‌ریزی زبان	۲۳۳
مقدمه	۲۳۳
برنامه‌ریزی منزلت زبانی	۲۳۴
برنامه‌ریزی پیکره زبان	۲۳۷
برنامه‌ریزی آموزش زبان	۲۳۸
برنامه‌ریزی کسب و یادگیری یا آموزش زبان انگلیسی (زبان خارجی)	۲۴۱
ملاحظات مربوط به سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های زبانی	۲۴۲
ملاحظات رویکردی در سیاست‌گذاری زبانی	۲۴۳
ملاحظات اقتصادی و سیاسی	۲۴۶
ملاحظات روش‌شناختی	۲۴۸
روش‌شناسی تاریخی	۲۴۸
روش‌های قوم‌نگارانه	۲۴۹
تحلیل زبان‌شناختی زبان‌های مورد هدف	۲۴۹
تحلیل زبان‌شناسی جغرافیایی (منطقه‌ای) از زبان‌های مورد نظر	۲۵۰
تحلیل روان‌شناسی اجتماعی	۲۵۰

۲۵۱ ..... مقولات دیگر مربوط به سیاست‌گذاری زبانی:

۲۵۳ ..... فصل دوازدهم: برخورد زبان‌ها

۲۵۳ ..... مقدمه:

۲۵۴ ..... زبان‌شناسی برخوردها

۲۵۶ ..... موضوعات معاصر مربوط به برخورد زبان‌ها

۲۵۸ ..... دویاچ زبانگی

۲۶۳ ..... بازتاب‌های اجتماعی چندزبانگی

۲۶۵ ..... برنامه‌ریزی زبانی و چندزبانگی

۲۶۷ ..... کارکردهای تخصصی زبان‌ها و چندزبانگی

۲۷۰ ..... حفظ یا وانهادن زبانی: چه زبانگی

۲۷۵ ..... فصل سیزدهم: بازتاب‌های زبانی چه: زبان

۲۷۵ ..... مقدمه

۲۷۵ ..... تداخل

۲۷۶ ..... زبان‌های تقریبی

۲۷۷ ..... زبان‌های میانجی

۲۷۸ ..... وام‌گیری

۲۸۳ ..... کدگردانی

۲۸۵ ..... تاریخچه

۲۸۸ ..... چه کسانی کدگردانی می‌کنند؟

۲۹۱ ..... چرا چندزبان‌ها کدگردانی می‌کنند؟

۲۹۵ ..... انواع کدگردانی

۲۹۶ ..... کدگردانی چگونه اتفاق می‌افتد: قواعد دستوری

۳۰۴ ..... نقل قول و تغییر

۳۰۵ ..... وانهادن و مرگ زبان

بخش چهارم: روش‌های تحقیق	۳۰۷
فصل چهاردهم: روش‌های تحقیق در جامعه‌شناسی زبان	۳۰۹
مقدمه	۳۰۹
روش‌های انتخاب گویشوران و جمع‌آوری داده‌ها	۳۱۱
الف - نوع مطالعه یا تحقیق	۳۱۱
ب - نوع گویشوران	۳۱۳
ج - نوع داده‌ها و جمع‌آوری آن‌ها	۳۲۱
مصاحبه انفرادی	۳۲۴
مصاحبه‌های گروهی	۳۲۹
منابع	۳۵۷
واژه‌نامه فارسی به انگلیسی	۳۸۹
واژه‌نامه انگلیسی به فارسی	۳۹۹
نمایه	۴۰۹

پیشگفتار

اگر زبان انسانی را نه شکل دهنده، بلکه مؤثرترین عامل در تبیین و تعیین هویت فردی، جمعی، قومی و فرهنگی انسان‌ها بدانیم و به این واقعیت اذعان کنیم که زبان بازتاب فرهنگ و ساختار اجتماعی یا به عبارت بهتر منعکس کننده واقعیت‌های فردی و جمعی، بی‌روح و ذی‌روح، همزمانی و در زمانیست، ضرورتاً، از یک طرف از تولد دیر هنگام جامعه‌شناسی زبان (زبان‌شناسی اجتماعی) متأسف شده و از طرف دیگر سرعت و کیفیت رشد بسیار سریع و همه‌جانبه این رشته علمی را درک خواهیم کرد. جامعه‌شناسی زبان فقط بعد از حدود نیم‌قرن از پیدایش آنچنان در محافل علمی گسترش یافت که موضوعات بسیار مهمی چون دوزبانگی، تغییر زبان‌ها و تغییر آن‌ها، بقا و گسترش و مرگ زبان، عوامل مختلف زبانی و اجتماعی و کاربرد زبان، زبان و هویت، برخورد زبان‌ها، زبان و فرهنگ، زبان و ارتباطات اجتماعی و بسیاری حالات دیگر را دربرگرفت و حتی گستردگی تحقیقات و انتشارات مربوط به آن در رشته‌ای دیگر کمتر دیده شده است.

در مجامع علمی ایران نیز اگرچه هم در گروه‌های جامعه‌شناسی و هم در دپارتمان‌های زبان‌شناسی و آموزش زبان، دروسی با عناوین جامعه‌شناسی زبان و زبان‌شناسی اجتماعی ارائه و مقالات متعددی منتشر شده است و می‌شود، کتاب‌های بسیار کمی به این موضوع پرداخته و شخص دیگری جزء استاد گرامی آقای دکتر مدرسی در کتاب خودش به معرفی روندها و مقولات جدید این موضوع مهم نپرداخته است.

در این کتاب تلاش شده است موضوعات مهم و اساسی جامعه‌شناسی زبان با نگاهی مختصر به تحقیقات انجام‌شده در ایران و روی زبان فارسی معرفی شود. اگرچه امکان معرفی و بررسی همه مقولات و شاخه‌های علمی مربوط به جامعه‌شناسی زبان

در یک کتاب ممکن نبود، تمام سعی نویسنده این بوده است که موضوعات مهم در این کتاب گنجانده و خواننده‌های محترم با آن‌ها آشنا شوند. در اینجا لازم است از ویلیام لباو، شانا پاپلیک و جنت هولمز که در انتخاب موضوعات راهنمایی‌های ارزنده‌ای ارائه کردند، تشکر و قدردانی شود.

فکر اولیه آماده کردن این کتاب اولین بار توسط جناب آقای مهدی احمدی از مسئولان محترم سازمان سمت مطرح شد و قرار بود این سازمان کتاب را منتشر کند ولی به دلایلی این امر محقق نشد و بنده ترجیح دادم تا انتشارات دانشگاه تربیت مدرس که سابقه بسیار خوبی در نشر کتاب‌های وزین و علمی در زمینه‌های مختلف دارد، اقدام به انتشار کتاب کند. در اینجا ضمن تشکر فراوان از آقای احمدی و سرکار خانم مریم کشوری در سازمان سمت، از مسئولان و کارشناسان انتشارات دانشگاه، جناب آقای دکتر جواد نیستانی مدیر پیشین، جناب آقای دکتر یحیی‌الدین امیرشاه‌کرمی مدیر محترم انتشارات دانشگاه و سرکار خانم‌ها فریبا کرمانی و آتوسا فرهین کمال سپاس را دارم. از سرکار خانم الهام رضائزاد که زحمت ویرایش ادبی این کتاب را تقبل کردند، نیز تشکر می‌نمایم. بدیهی است که بدون همکاری و زحمات آن عزیزان و همکاران ایشان انتشار این کتاب ممکن نمی‌شد. از داوران محترم علمی برای نظریات گرانقدر، از محققان دانشجویان گرامی خود در دوره‌های مختلف که بحث‌های عمیق آنان غنای لازم را به کتاب بخشید و آقای دکتر حسین طالبزاده و سرکار خانم دکتر پروانه شایسته‌فر که در تکمیل برخی از فصول نقش داشته‌اند، بسیار تشکر می‌کنم.

بدیهی است که مسئولیت هر نقصان و ضعفی با بنده است و هر نوع انتقاد و ایراد خوانندگان محترم به این کتاب برای اصلاح آن را با آغوش باز پذیرا خواهم بود.

رضا غفارنمر^۱

دانشگاه تربیت مدرس